

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Duitse Iranpolitiek 1871-2005

Rezaeiejan, S.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rezaeiejan, S. (2012). *Duitse Iranpolitiek 1871-2005*. Vossiuspers - Amsterdam University Press. <http://nl.aup.nl/books/9789056297039-duitse-iranpolitiek-1871-2005.html>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Deel I De grondslagen van de Duitse Iranpolitiek I

Iran in de internationale politiek in de negentiende eeuw

In de negentiende eeuw was Iran formeel gezien een onafhankelijke staat, maar het was een zwakke staat. Het oude Perzische Rijk, waarvan in de achttiende eeuw nog maar weinig over was, begon aan de nieuwe eeuw op het moment dat Napoleon vastbesloten was om Groot-Brittannië te verslaan. Overtuigd van het feit dat Englands vernietiging alleen mogelijk zou worden door de Franse dominantie in het 'Oosten', plande Napoleon de verovering van India. Als doorvoerroute naar India nam Iran binnen deze strategie een belangrijke plaats in. Het Frans-Perzische verdrag van Finkenstein uit 1807 waarin Napoleon een militaire alliantie met de Iraanse Sjah sloot (als element van zijn anti-Brits beleid) is hiervan een goed voorbeeld. Er werd een Franse militaire missie onder leiding van G. Gardanne naar Iran gestuurd om de Iraanse troepen op te leiden. Maar nog in hetzelfde jaar sloot Napoleon het verdrag van Tilsit met Irans grootste vijand: Rusland. De Sjah voelde zich verraden en stuurde de Franse missie weg en was daarop bereid om de Britse missie, die hem een verdrag aanbood, te ontvangen.¹

Het is bekend hoe het afgelopen is met Napoleon en zijn expansiepolitiek. Wat voor dit onderzoek van belang is, is dat na de mislukte avonturen van Napoleon, Rusland en Engeland als de enige twee machten in de regio overbleven.

Van deze twee machten voerde Rusland de meest agressieve politiek ten opzichte van Iran. Engeland was meer terughoudend en trachtte de Russische invloed zoveel mogelijk in te dammen. Het was altijd de wens van Rusland om toegang te krijgen tot de warme wateren van de Perzische Golf en de Indische oceaan en voerde daartoe meerdere oorlogen. Twee van deze oorlogen uit de periode 1800-1813 en 1826-1828, resulteerden in de voor Iran zeer vernederende verdragen van Golestan en Turkemenchai. Hierdoor kwamen veel Iraanse gebieden zoals Karrabach, Georgië, Armenië, en Azerbeidzjan in Russische handen.²

Groot-Brittannië volgde deze gebeurtenissen nauwlettend en was goed op de hoogte van de Russische plannen voor de overheersing op het Indische subcontinent. In 1814 tekenden Iran en Groot-Brittannië het verdrag van Teheran waarin Iran militaire hulp werd aangeboden in geval van een agressieve daad jegens Iran door een derde land. In ruil daarvoor zegde Iran toe geen buitenlandse troepen op weg naar India op zijn grondgebied toe te laten.³ Tijdens de oorlogen

¹ George Lenczowski, *Russia and the West in Iran, 1919-1948: A study in Big-power Rivalry*, 1949, 1-2.

² Lenczowski, 1949, 2, Friedrich Kochwasser, *Iran und Wir Geschichte der deutsch-iranischen Handels und Wirtschaftsbeziehungen*, 1961, 46-8. Zie ook: Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 1982, 51.

³ Lenczowski, 1949, 3.

tussen Rusland en Iran in de jaren 1826 tot en met 1828 werd echter duidelijk dat de Engelsen hun afspraak niet wilden nakomen. Ze verleenden geen militaire hulp aan Iran. Tegelijkertijd gunde Engeland Rusland ook niet veel en probeerde een bufferzone tussen Iran en India te creëren. Als gevolg daarvan verklaarde Groot-Brittannië, nadat Iran in 1856 Herat in Afghanistan bezet had, Iran de oorlog. De Britse troepen landden aan de Iraanse kust in de Perzische Golf en dwongen Nasereddin Sjah tot het sluiten van een vredesverdrag. In dit verdrag uit 1857 dat bekend staat als het verdrag van Parijs, gaf Iran zijn claims op grondgebied in Afghanistan op. In ruil werd de Qajar-dynastie als de officiële legitieme machtsinstantie van Iran erkend.⁴

Ook op economisch terrein was de invloed van Rusland en Groot-Brittannië in Iran zeer groot. In 1872 kreeg de Brit baron Julius de Reuter een concessie van Nasereddin Sjah. Deze gaf hem onder meer het recht op de exploitatie van alle minerale grondstoffen (uitgezonderd goud, zilver en edelstenen), het exclusieve recht op het aanleggen van spoorwegen en van een telegraaflijn. De Russen bleven niet stil zitten en oefenden druk op de zwakke Sjah uit om deze concessie in te trekken. De Sjah gaf toe. Er werden ter compensatie nieuwe concessies aan de Engelsen gegeven en ook de Russen kregen concessies. Deze nieuwe serie capitulaties voor Rusland en Groot-Brittannië hadden tot gevolg dat de Iraanse economie volledig afhankelijk werd van deze twee machten en zo veranderde Iran in een speelbal van de Russisch-Britse rivaliteit om de hegemonie in de regio.⁵ Hieruit kan geconcludeerd worden dat Iran aan het einde van de negentiende eeuw feitelijk een kolonie van Groot-Brittannië en Rusland was. Het verschil tussen een formele kolonie en een informele kolonie wordt duidelijk wanneer we de nadruk leggen op het principe van politieke soevereiniteit. Een niet-formele kolonie geniet in naam nog politieke soevereiniteit. Jürgen Osterhammel noemt als voorbeeld van informele koloniën in de negentiende eeuw Taiwan, China en Iran.⁶ Volgens hem ging een koloniale mogendheid in deze gevallen niet over tot volledige kolonisatie vanwege het feit dat:

Koloniale Beherrschung wäre in all diesen Fällen zu teuer und mit unnötigen politischen Verantwortlichkeiten verbunden gewesen: Die Regierung überließ man

⁴ Abrahamian, 1982, 51.

⁵ Kochwasser, 1961, 49.

⁶ Een kolonie, definieert de Duitse historicus Jürgen Osterhammel als volgt: 'Eine Kolonie ist ein durch Invasion (Eroberung und/oder Siedlungskolonisation) in Anknüpfung an vor koloniale Zustände neu geschaffenes politisches Gebilde dessen landfremde Herrschaftsträger in dauerhaften Abhängigkeitsbeziehungen zu einem räumlich entfernten ‚Mutterland‘ oder imperialen Zentrum stehen, welches exklusive ‚Besitz‘ Ansprüche auf die Kolonie erhebt'. Jürgen Osterhammel, *Kolonialismus Geschichte Formen Folgen*, 1995, 22.

englandfreundlichen einheimischen Machthabern, die jedoch selten enthusiastische ‚Kollaborateure‘ waren.⁷

Deze conclusie van Osterhammel is zeker juist in het geval van de Qajar dynastie in Iran gedurende de negentiende eeuw.

De Qajar dynastie onderhield ook nauwe relaties met de Russische regering. Het waren immers de Russen die vóórdat Engeland de Qajar Sjahs als officiële heersers van Iran erkende, de Qajars bij het verdrag van Turkemenchai (1928) als legitieme machthebbers van Iran hadden erkend. Het is echter onjuist om te concluderen dat de Iraanse koningen graag concessies deden aan de Russen en de Britten. Men was simpelweg politiek, militair en economisch te zwak om in opstand te komen tegen deze mogendheden.⁸

Duitse Iranpolitiek: Inleiding

De Duitse buitenlandse politiek was in de periode 1871-1890, Bismarcks buitenlandse politiek.⁹ Op 18 januari 1871 werd het nieuwe Duitse Keizerrijk uitgeroepen. Bismarck zag het als zijn voornaamste taak de nieuwe staatvorm te consolideren. Zijn buitenlandse politiek werd daarom ook voor een groot deel bepaald door binnenlandse sociale en economische structuren.¹⁰

Ook buitenlandse factoren speelden een belangrijke rol bij het tot stand komen van het buitenlandse beleid van Duitsland. Duitse historici hebben, vanuit verschillende ideologische invalshoeken veel aandacht besteed aan het debat over het *Primat der Innenpolitik* en het *Primat der Außenpolitik*.¹¹ Wolfgang

⁷ *Ibidem*, 24.

⁸ Nikkie R. Keddie geeft in haar artikel goed weer wat de structurele oorzaken van de zwakte van de Qajar koningen waren. ‘The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969: An Overview’, *International Journal of Middle East Studies*, 1972 (2), 3-20.

⁹ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918 Band II Machtstaat vor der Demokratie*, 1992, 429.

¹⁰ Wolfgang J. Mommsen, ‘Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914’, *Central European History*, 1973, 6 (1), 13-77.

¹¹ Klaus Hildebrand schenkt in zijn overzichtswerk uitgebreid aandacht aan deze debatten. *Deutsche Außenpolitik 1871-1918 Enzyklopädie Deutsche Geschichte*, 1994. Verder onderscheidt de historicus Wolfgang Mommsen drie verschillende vormen van buitenlandpolitieke stromingen. ‘Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914’, *Central European History*, 1973, 6 (1), 13-77. In de eerste plaats hebben we met een marxistische benadering te maken waarin de nadruk wordt gelegd op de invloed van bepaalde pressiegroepen die geïnteresseerd zijn, en persoonlijk baat hebben bij het voeren van een imperialistisch beleid. G.W. Hallgarten is de belangrijkste representant van deze benadering geweest. (Zie G.W. Hallgarten, *Das Schicksal der Imperialismus in 20. Jahrhundert*, 1969). De tweede groep houdt een ethische benadering aan, waarin doorgaans het buitenlandse beleid van Bismarck op morele gronden wordt afgekeurd. Imanuel Geiss is een bekende pleitbezorger van deze stroming (zie Imanuel Geiss, *The Outbreak of the First World War and German War Aims*, *Journal of Contemporary History*, 1966). In de derde benadering wordt nadruk gelegd op de rol van de heersende klasse om koste wat het kost het proces van democratisering tegen te houden of tenminste te vertragen. Dit is een invloedrijke benadering waarvan Hans-Ulrich Wehler de belangrijkste representant is. Hans-Ulrich Wehler, *Bismarck und die Imperialismus*, 1966.

Mommsen zoekt de determinanten van de Duitse buitenlandse politiek vooral in binnenlandse factoren.¹² Sebastian Haffner analyseert de eigenschappen van Bismarcks buitenlandse politiek, met dit verschil dat Haffner ook aandacht schenkt aan de invloed van de internationale politiek op en de geografische ligging van Duitsland bij de totstandkoming van buitenlandpolitieke beslissingen. Hij vat Bismarcks *grand strategy* in vijf punten samen:

- 1) afzien van iedere gebiedsuitbreiding in Europa;
- 2) in samenhang daarmee, onderdrukking van elke expansionistisch streven in Duitsland, en zeker ieder Grootduits streven;
- 3) permanente ontmoediging van alle verlangens naar aansluiting van de 'niet bevrijde' Duitsers die bij de stichting van het Rijk buitengesloten waren gebleven, vooral van de in Oostenrijk en in de Baltische landen levende Duitsers;
- 4) strikte distantie ten opzichte van overzeese koloniale politiek van de andere Europese mogendheden. Het diende integendeel de bedoeling te zijn de aandacht van deze mogendheden naar buiten, naar de 'periferie' af te leiden en hen zo af te houden van coalitievorming tegen het centrum van Europa;
- 5) indien nodig actief optreden ter voorkoming van oorlogen in Europa, ook wanneer het Duitse Rijk er niet rechtstreeks betrokken was. Het Duitse Rijk diende 'het loden gewicht aan het duikelaartje Europa' te zijn. Dit in het besef, dat de tendens tot uitbreiding inherent aan Europese oorlogen was.¹³

¹² In een boek dat hij volledig wijdt aan de periode 1867-1918, vindt hij de variabelen die van invloed zijn geweest op het handelen van Bismarck ten aanzien van de binnenlandse conservatieve groeperingen en gericht tegen progressieve, voor hervormingen pleitende groepen. Hij keert zich echter vurig tegen de opvatting van Wehler die ervan uitgaat dat Bismarck een dictatoriaal Bonapartistisch beleid voerde. Volgens Mommsen was Bismarck veel gematigder en pragmatischer ingesteld dan Wehler ons wil doen geloven. Hij schrijft in dit verband: 'the point is that to be adequate to the requirements of modern historical analysis, an interpretation of the Bismarckian system should focus principally on general social processes, rather than on the techniques whereby authority was exercised or on the motives that lay behind these techniques. Bismarck's policies - which, after all, consistently and strikingly capable of adoption and were ideologically far less rigid than the members of the chancellor's own conservative class would have liked - should be seen as the resultant of these social processes themselves and not, or not primarily, as a brilliant Bonapartist's answer to a crisis in politics and society', Wolfgang J. Mommsen, *Germany 1867-1918: Politics, Culture, and Society in an Authoritarian State*, 1995, 47.

¹³ Sebastian Haffner, Van Bismarck tot Hitler Het Duitse Rijk 1871-1945, een terugblik, 1988, 35-54. De historici Seligmann en McLean noemen een paar continuïteiten in Bismarcks politiek vanaf 1871 die duidelijk overlappen met Haffners vijf punten. Ten eerste wenste Bismarck de dominante positie die het Duitse Keizerrijk vanaf 1871 in Europa had gekregen te behouden. In die zin was zijn buitenlandse politiek vooral Europees, en op de status-quo gericht. Ten tweede en als voorwaarde voor de realisatie van de eerste wens was het Bismarcks bedoeling Frankrijk te isoleren, zodat Frankrijk niet in staat zou zijn om Elzas-Lotharingen terug te winnen. Ten derde had Bismarck als doel Oostenrijk-Hongarije te steunen zodat deze ook in de toekomst een bondgenoot zou blijven. Als een *Realpolitiker* vond Bismarck het noodzakelijk om goede relaties met Rusland te onderhouden, daar hij van mening was dat in geval van een oorlog op het Europese continent Rusland naar alle waarschijnlijkheid voor een alliantie met Frankrijk zou kiezen. Matthew S. Seligmann en Roderick R. McLean, *Germany from Reich to Republic, 1871-1918: Politics, Hierarchy and Ethics*, 2000, 39-41.

In het licht van deze factoren moet zijn buitenlands beleid ten aanzien van andere landen zoals Iran geanalyseerd worden. De vaak geciteerde uitspraak van Bismarck is kenmerkend voor zijn wereldvisie. In de hoogtijdagen van het imperialisme zou hij tegen een enthousiaste voorstander van koloniën, die tijdens een bezoek een kaart van Afrika voor hem uitspreidde en hem vertelde welke schatten daar nog te vinden waren, hebben gezegd: ‘uw kaart van Afrika is ongetwijfeld heel mooi, maar mijn kaart van Afrika ligt in Europa. Hier ligt Rusland en daar ligt Frankrijk, en wij bevinden ons daar tussenin. Dit is mijn kaart van Afrika’.¹⁴

Duitse Iranpolitiek: Het politieke beleid

Het is ironisch en paradoxaal dat hoewel Bismarck geen speciale interesse in Iran had, het eerste verdrag tussen het Duitse Keizerrijk en Iran gedurende zijn periode als kanselier getekend is.¹⁵ Dit gebeurde op het aandringen van Iran en de wens van de Sjah om Duitsland als een ‘derde macht’ binnen te halen. Het ‘vriendschaps-, handels- en zeevaartverdrag’ dat tussen het Duitse Keizerrijk en Iran op 11 juni 1873 getekend werd, bevat eenentwintig artikelen. Het verdrag heeft een algemeen karakter en alleen artikel achttien is politiek-strategisch van belang:

Im Falle eines Krieges einer der vertragsschließenden Mächte mit einer andern Macht soll aus diesem alleinigen Grunde eine Schädigung, eine Beeinträchtigung oder eine Untergrabung des guten Einverständnisses und der aufrichtigen Freundschaft nicht eintreten, welche für immer zwischen den Hohen vertragsschließenden Mächten bestehen sollen. Falls Persien in einen Streit mit einer andern Macht verwickelt werden sollte, erklärt die Deutsche Regierung sich bereit, auf Wunsch der Regierung Seiner Kaiserlichen Majestät des Shah ihre guten Dienste anzuwenden, um zur Beilegung des Streites beizutragen.¹⁶

Politiek gezien is dit artikel zeer belangrijk omdat het de nadruk legt op twee belangrijke punten: in geval van oorlog waarin een van de twee partijen verwickeld raakt, zou de andere partij zijn oprechte vriendschap tonen en bewijzen. Ten tweede gaat het Duitse Rijk akkoord met het volgende: wanneer

¹⁴ Haffner, 1988, 48. Bismarck heeft gedurende de zeer korte periode 1884-5, zijn terughoudende politiek ten aanzien van koloniën opzij gezet en Togo, Kameroen en Duits Oost- en Zuidwest-Afrika tot Duitse protectoraten uitgeroepen. In de debatten onder historici blijkt dat deze actie meer als uitzondering beschouwd wordt dan als regel. Voor de historische debatten over de oorzaken van Bismarcks koloniale politiek vergelijk: H-U Wehler's *Bismarcks Imperialismus* en W.J. Mommsens *Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914*. Ook Haffner schenkt in zijn boek hier aandacht aan en vooral op pagina's 35-50.

¹⁵ Zie appendix 1 voor de volledige tekst van dit verdrag.

¹⁶ Kochwasser, 1961, 78.

Iran met een ander land in conflict raakt, zal Duitsland zijn politiek kapitaal gebruiken om tussen de in conflict geraakte partijen te bemiddelen. Dit artikel was op het aandringen van Nasereddin Sjah in het verdrag opgenomen. Toen de Sjah van zijn Europese reis naar Teheran terugkeerde vroeg hij onmiddellijk, via zijn ambassadeur in Londen om een Duitse diplomatieke missie in Teheran.¹⁷

In de visie van de Sjah was Duitsland de enige Europese mogendheid die te vertrouwen was en bovendien geen imperialistische belangen koesterde in Iran. Om deze reden wilde de Sjah gebruik maken van Duitse adviseurs aangezien zij hem in zijn ogen van objectief advies konden voorzien. Hij wilde ook weten in hoeverre hij überhaupt op de naleving van het verdrag, in het bijzonder van artikel achttien kon rekenen wanneer het tot een conflict tussen Rusland en Iran zou komen.¹⁸

Bismarck had echter andere prioriteiten en wilde absoluut niet met Rusland in conflict raken, zeker niet om Iran waar de Duitsers geen belangen hadden. Het antwoord van Bismarck op het Iraanse aandringen om militaire adviseurs te sturen, laat heel goed zien dat de Iraniërs niet op Duitse steun konden rekenen, vooral wanneer ze zelf volgens Bismarck laks waren, politiek incompetent en niets ondernamen om zich te verdedigen:

Perzië kan zeker zijn van vriendelijke Duitse sentimenten [...] maar geen enkele regering zou exclusief van één land hulp moeten verwachten [...] De interesse van Europa in Turkije is pas heel recent toegenomen, aangezien Turkije, ondanks zijn rampzalige situatie, niet passief toekijkt, maar probeert zijn problemen te overwinnen. Er zijn geen redenen waarom Duitsland Perzië niet dezelfde hulp zou bieden.¹⁹

Deze zorgvuldig gekozen diplomatieke woorden moeten als politieke retoriek worden gezien. In praktijk wilde Bismarck geen instructeurs in naam van het Duitse Keizerrijk naar Iran sturen. Wel op persoonlijke titel. Zo konden de instructeurs niet in verband worden gebracht met de officiële Duitse buitenlandse politiek, ook al hadden ze een Duitse nationaliteit. Uiteindelijk waren twee gepensioneerde Pruisische generaals bereid om naar Iran te reizen om de nodige instructies te geven bij het oprichten van een modern leger.²⁰

Ook in 1885, toen Iran en Engeland gezamenlijk de Duitsers een voorstel deden om deel te nemen aan een project voor de bouw van een spoorwegnet, had Bismarck een kort antwoord: 'Nee'. Zijn argument was dat een dergelijk project

¹⁷ Bradford. G. Martin, *German-Persian Diplomatic Relations 1873-1912*, 1959, 25-6.

¹⁸ *Ibidem*, 29.

¹⁹ *Dokumenten des Auswärtigen Amts, Akten die Allgemeine Angelegenheiten Persiens betreffend*. A 2413, Feb. 22, 1886, Persien, no.1, Bd. 2 (Vertaling is van mijn hand).

²⁰ Martin, 1959, 37. Kochwasser, 1961, 87.

tegen Russische belangen in Iran inging.²¹ Ook in dit geval verkoos Bismarck een politieke status-quo met Rusland boven nationale economische belangen van het Duitse Rijk.

Duitse Iranpolitiek: Het economische beleid

De economische betrekkingen tussen het Duitse Keizerrijk en Iran gedurende de jaren 1871-1890 waren welbeschouwd non-existent. We kunnen Bismarck veel kwaliteiten toekennen maar van één ding had hij weinig verstand (en overigens ook geen interesse) en dat was economie. Ook in dit geval waren Groot-Britannië en Rusland Duitsland voor. De komst van de Engelsen en Russen had voor een groot deel te maken met de industriële revolutie en de noodzaak van het vinden van nieuwe afzetmarkten. Waar in Engeland en Rusland politieke relaties economische belangen en afwegingen volgden, voerde Bismarck vooral een voorzichtige *Realpolitik*.²² De historicus Thomas Nipperdey schrijft in dit verband:

Aber die eigentlichen Entscheidungen fielen- überall- noch in, außenpolitischen Establishment, bei den Diplomaten, Ministern und Monarchen. Im Deutschen Reich waren diese Entscheidungen faktisch von Bismarck monopolisiert; man kann gelegentlich, selten Alternativvorstellungen feststellen, aber wie nirgend vorher oder nachher, nirgend sonst: Deutsche Außenpolitik der Zeit war Bismarcks Außenpolitik, darauf können wir uns mit Fug konzentrieren.²³

In het licht van deze argumenten moeten ook de economische betrekkingen van het Duitse Keizerrijk met Iran worden onderzocht. Crisisbeheersing stond bij Bismarck gelijk aan het voeren van een neutrale politiek. En crisisbeheersing in het geval van Iran dat in de Russische invloedssfeer lag, bracht met zich mee dat Duitsland geen Russische belangen mocht schaden, ook geen economische. Het is niet mogelijk om voor deze jaren het volume van de Duitse handel met Iran te schatten, aangezien veel Duitse producten niet direct naar Iran werden geëxporteerd maar naar Constantinopel (het huidige Istanbul). Constantinopel was in die periode een plaats waar goederen die bestemd waren voor de regionale markt van het Midden-Oosten werden afgeleverd. Goederen die handelaren naar

²¹ Kochwasser, 1961, 88.

²² Ulrich Gehrke, 'Germany and Persia up to 1919', in: Jehuda Wallach (ed.), *Germany and the Middle East, 1835-1939*, 1975, 105.

²³ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918 Band II Machtstaat vor der Demokratie*, 1998, 429.

Iran meenamen stonden dan ook bekend als ‘Istanbuli mali’, oftewel goederen uit Istanbul, ook Duitse producten.²⁴

Duitse Iranpolitiek: Het culturele beleid

Internationale betrekkingen nemen vaak de vorm aan van observaties van de tweede orde. Analisten van internationale betrekkingen observeren wat historici erover geschreven hebben. Dus niet alleen het beschrijven van wat er gebeurd is staat centraal, maar ook de analyse van wat waargenomen, geïnterpreteerd en gerepresenteerd is door historici. Deze verhalen en interpretaties zijn volgens de Duitse historicus Gottfried Niedhart belangrijker voor de beeldvorming dan de realiteit zelf, omdat de laatste ‘an sich immer unbekannt ist’.²⁵

In het theoretische kader is beschreven hoe van meerdere theorieën gebruik kan worden gemaakt om de buitenlandse politiek van een land in kaart te brengen.²⁶

Zoals poststructuralisten binnen de internationale betrekkingen uitgaan van de veronderstelling dat beeldvorming en ideeën over ‘de ander’ belangrijk zijn bij het vormgeven van buitenlands beleid, kunnen culturele betrekkingen tussen twee landen van invloed zijn bij het construeren van een beeld over de ander.

Cultuur als een immateriële variabele en bovendien als een concept waarin diplomaten, mits het niet geïdeologiseerd is, niet primair geïnteresseerd zijn, maakt het mogelijk dat culturele interacties zich in een vrije en politiek minder gevoelige sfeer kunnen ontwikkelen.

Aan het einde van de negentiende eeuw hebben we nog te maken met wat Ingeborg Richartz in verband met Duitsland klassieke cultuurpolitiek noemt. Volgens haar was het de bedoeling van de klassieke Duitse cultuurpolitiek de inheemse bevolking bekend te maken met Duitse cultuur in algemene zin en in het bijzonder met de voortbrengselen van culturele ontwikkeling, wetenschap en taal, maar ook met de eigen religie. Hierbij moeten we denken aan de zending en de missie.²⁷ Om deze doelen te bereiken moesten er op drie terreinen instituties worden opgezet. Ten eerste moesten uitwisselingen georganiseerd worden op het gebied van kunst en wetenschap. Ten tweede dienden er programma’s ter bevordering van de Duitse taal en cultuur opgezet te worden. En om de

²⁴ Gehrke, 1975, 105.

²⁵ Gottfried Niedhart, ‘Selektive Wahrnehmung und Politisches Handeln: internationale Beziehungen im Perzeptionsparadigma’, in Wilfried Loth en Jürgen Osterhammel (Hrsg.), *Internationale Geschichte: Themen, Ergebnisse- Aussichten*, 2000, 141-157.

²⁶ Voor theorieën over hoe buitenlands beleid geconstrueerd wordt zie: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, 1992. Vergelijk ook Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, 1997.

²⁷ Ingeborg Richard, ‘Auswärtige Kulturpolitik’, in Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Handbuch der deutschen Außenpolitik*, 1975, 753-766.

voorgaande doelen te bereiken moesten er in het buitenland Duitse scholen worden gesticht.²⁸

Wanneer het om Duitse Iranpolitiek gaat, zien we dat gedurende de regeerperiode van Bismarck geen van deze doelen gerealiseerd is. Dit betekende niet dat er geen culturele betrekkingen tussen de twee landen waren, maar meer dat van staatgestuurde culturele betrekkingen geen sprake was.

Het waren voornamelijk Duitse intellectuelen en wetenschappers die in Iran geïnteresseerd waren en niet andersom. Van Iraanse zijde zou pas later onderzoek naar Duitsland en Duitsers op gang komen.

In de eerste plaats ging de Duitse culturele interesse vooral uit naar de Perzische oudheid. Vooral archeologen waren in Iran geïnteresseerd. Duitsers deden in de periode 1870-1900 in drie gebieden in Iran archeologisch onderzoek. Otto Blau en later Waldemar Belck en Carl Friedrich Lehmann-Haupt verrichtten archeologisch onderzoek rond het Urumiyemeer in het Noordwesten van Iran.²⁹

In het jaar 1874 ging professor Friedrich Stolze, fotograaf en hoogleraar aan de technische hogeschool Berlijn, naar de provincie Fars om onderzoek te doen in de ruïnes van Persepolis, de vroegere hoofdstad van het Perzische Rijk. Ook ging Stolze met de met hem meegeriseerde groep naar Bushehr om de inscripties uit de Sassaniedperiode te onderzoeken. Na terugkomst in Duitsland publiceerde Stolze twee werken over zijn onderzoek in Iran.³⁰ Het derde gebied waar de Duitsers onderzoek verrichtten was de stad Isfahan, die vooral aantrekkelijk was voor onderzoek naar islamitische kunst en architectuur. Friedrich Sarre is waarschijnlijk de meest bekende kunsthistoricus uit deze periode die lange tijd in deze stad onderzoek heeft verricht.³¹

Naast het archeologisch veldwerk in Iran, kent de Iranistiek als een onafhankelijke discipline binnen oosterse studies een lange traditie aan de Duitse universiteiten. Dat gaat terug tot 1771 toen de eerste vertaling van *Avesta* in het Duits werd uitgegeven. Hierna werden ook andere bekende Perzische literaire werken in het Duits vertaald.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) was zeer onder de indruk van het werk van de Iraanse dichter Hafez. Goethe kwam voor het eerst in aanraking met Hafez nadat hij de vertaling van de *Divan* door de Oostenrijkse oriëntalist Von

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Dietrich Huff, 'Germany's Archeological Explorations and Excavations in Iran', www.iranica.com (11-1-2007).

³⁰ Friedrich Stolze, 'Persepolis', *Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde Berlin*, 1883, 251-276. Friedrich Stolze, Friedrich Carl Andreas, *Perspolis: Die achaemenidischen und sassanidischen Denkmäler und Inschriften von Perspolis, Istakhr, Pasargad* (2 Banden), 1882.

³¹ Voor een complete bibliografie over het werk van Sarre, zie J. H. Schmidt (Hrsg.), *Friedrich Sarre Schriften*, 1935.

Hammer-Purgstall had gelezen.³² Geïnspreerd door dit werk begon Goethe met het schrijven van zijn *West-östlicher Divan*. Met dit boek maakte Goethe de Duitse lezers bekend met de structuur van Perzische gedichten. Ook verwerkte Goethe, in navolging van Hafez, libertijnse politieke ideeën in dit werk als kritiek op de politieke situatie van zijn tijd,³³ een oude truc van Iraanse dichters om door middel van esoterische geschriften kritiek te leveren op de politieke situatie van hun tijd. Wie het werk letterlijk interpreteert, ziet de kritiek niet.³⁴

Ook de Duitse filosoof Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) is door Perzische werken beïnvloed. De leer van de profeet Zarathustra, verwoord in de *Avesta*, brachten Nietzsche in contact met de Perzische religie.³⁵ Het is niet vast te stellen hoe Nietzsche's culturele werk invloed heeft gehad op de Duitse beeldvorming van Iran. Waarschijnlijk is deze beperkt geweest maar het heeft er zeker voor gezorgd dat de wetenschappelijke studies in Duitsland naar Zarathustra werden geïntensiveerd en de vertalingen van *Avesta* voor een breder Duits publiek toegankelijk zijn gemaakt.

Naast de bovengenoemde culturele activiteiten binnen de Duits-Iraanse betrekkingen in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn er eigenlijk geen culturele activiteiten van enig belang te noemen. De culturele kennis aan het einde van de negentiende eeuw bestond vooral uit Duitse kennis over Iran en niet andersom. Er was geen sprake van uitwisselingen op het gebied van kunst en wetenschap.

Het paradoxale van Bismarcks cultuurpolitiek, of eigenlijk de afwezigheid ervan, heeft ertoe bijgedragen dat het de beeldvorming ten aanzien van Duitsland in Iran ten goede kwam. Want juist aan het eind van de negentiende eeuw concurreerden de Engelsen en de Fransen (en in mindere mate de Russen) bij de bouw van scholen in Iran, het zenden van missies, maar ook bij het publiceren van oppositiekranten. In deze kranten werden naast de berichtgeving over de wereld

³² Het woord 'Divan' kan letterlijk vertaald worden als verzamelde gedichten. Anne Bohnekamp en Anke Rosse, 'West-Östliche Divan', in Bernd Witte (Hrsg.), *Goethe-Handbuch, Band 1, 1996-98*, 306-34.

³³ Johann Christoph Bürgel, 'Goethe und Hafiz', in *Drei Hafiz Studien*, Bern, 1975, 5-42.

³⁴ Deze schrijfwijze is vergelijkbaar met de codetaal van John Locke in zijn geschriften en brieven.

³⁵ Nietzsche is vooral bekend als cultuurfilosoof. In de woorden van de meest bekende Iraanse Nietzsche-kenner, Darius Ashuri, gebruikte Nietzsche Zarathustra voor het verkondigen van zijn eigen leer: 'By choosing the name of Zarathustra as the prophet of his philosophy in a poetical idiom, he wanted to pay homage to the original Aryan prophet as a prominent founding figure of the spiritual moral phase in human history, and reverse his teachings at the same time, according to his fundamental critical views on morality. The original Zoroastrian world-view interpreted being on the basis of the universality of the moral values and saw the whole world as an arena of the struggle between two fundamental moral elements, Good and Evil, depicted in two antagonistic divine figures. Nietzsche's Zarathustra, in contrast, puts forward his ontological immoralism and tries to prove and re-establish the primordial innocence of beings by destroying philosophically all moralistic interpretations and evaluations of being'. Dit maakt ook duidelijk waarom de tweede Zarathustra in Nietzsche's werk de dood van god aankondigt. Darius Ashuri, *Nietzsche and Persia*, www.iranica.com (11-01-2007).

ook stukken gepubliceerd die kritisch waren ten aanzien van de monarchie. Ook dienden ze als een podium voor het propageren van de mode, de omgangsvormen, Europese literatuur en de Europese gebruiken. Zowel door de monarchie als ook door het religieuze establishment en in mindere mate door de nationalistena werden deze culturele activiteiten veroordeeld.³⁶ Het feit dat het Duitse Keizerrijk zich afzijdig hield van dergelijke activiteiten versterkte het positieve beeld van Duitsers bij de Iraanse politieke elite.

Balans

Iran was aan het einde van de negentiende eeuw zowel op economisch als op politiek gebied feitelijk tot een kolonie van Rusland en Groot-Brittannië verworden. Iran zag Duitsland als de enige mogendheid die de rol van een derde macht in het land kon vervullen en hoopte daardoor de invloed van Rusland en Groot-Brittannië te beteugelen. De Sjah liet zijn wens om een vriendschapsverdrag met het Duitse Keizerrijk te sluiten duidelijk blijken maar hoewel dit verdrag in 1873 getekend werd, had het voor Iran geen meerwaarde. Dit omdat Bismarck, die in die periode het buitenlandse beleid van Duitsland bepaalde, geen interesse had om politiek en economisch kapitaal in Iran te investeren, in ieder geval niet wanneer het in botsing zou komen met de Russische belangen in Iran.

In verband met effectiviteit van dit beleid hebben we met een paradoxale situatie te maken en kunnen we de situatie op twee manieren analyseren. Op korte termijn werden Duitse economische en politieke belangen in Iran niet gerealiseerd, en liet Duitsland veel kansen liggen. Deze Duitse onverschilligheid zorgde echter tegelijkertijd voor een positievere beeldvorming bij de Iraniërs en overtuigde de koning, maar ook de oppositiegroepen en de bevolking dat er bij Duitsers geen sprake was van imperialistische aspiraties ten opzichte van Iran. Onbedoeld heeft het lakse Duitse beleid ten aanzien van Iran voor een toename van vertrouwen in Duitsland bij de Iraniërs gezorgd.

Bovendien kunnen we, wanneer we alleen vanuit het oogpunt van Bismarcks beleid de effectiviteit van het beleid analyseren, concluderen dat zijn beleid wel degelijk effectief is geweest. De defensief realistische politiek van Bismarck was gedurende zijn kanselierschap voldoende voor het behoud van vrede op het Europese vasteland. Het was niet Bismarcks bedoeling om een koloniale politiek te voeren. Zijn doel was om de aandacht van Europese mogendheden van het Europese vasteland af te leiden, om hen zo van coalitievorming tegen het centrum van Europa af te houden.

³⁶ Hasan Pirniya, *Tarikhe Iran az aghaz ta engheraze ghajariye*, 1313 (1933), 827-30.

Met de val van Bismarck was ook de houdbaarheidsdatum van zijn politiek bereikt.

De overgang naar de twintigste eeuw

Wilhelm I overleed in maart 1888, en zijn opvolger en zoon Frederick III een paar maanden later in juni. De kleinzoon van Wilhelm I, Wilhelm II werd de nieuwe monarch. Op achttien maart 1890 diende Bismarck op verzoek van Wilhelm II zijn ontslag in.³⁷

De nieuwe Keizer wilde van het Duitse Rijk een *Weltreich* maken, en wel op twee manieren. Ten eerste keurde hij de voorstellen van admiraal Tirpitz voor de bouw van een sterke Duitse marine goed, om wanneer dat nodig zou zijn, de concurrentie met Groot-Brittannië aan te gaan.³⁸ Ten tweede voerde hij onder invloed van minister van Buitenlandse Zaken en latere kanselier (1900-1909), Bernhard von Bülow, een assertieve buitenlandse politiek, voornamelijk in gebieden waar in de periode Bismarck de Duitse diplomaten niet veel werk hadden verricht.

Geografisch kende het Duitse streven naar wereldmacht twee aspecten. In de eerste instantie was het beleid gericht op gebiedsuitbreiding in Afrika. Daarnaast was het streven ook gericht op gebiedsuitbreiding in Zuidoost-Europa en het Midden-Oosten en als dat niet mogelijk was, het creëren van een economische invloedssfeer in de genoemde gebieden. Hoewel hiervoor geen uitgewerkt plan op tafel lag, was het doel om op basis van het Duits-Oostenrijkse bondgenootschap, in alliantie met een nieuwe bondgenoot, het Turkse Rijk, een Duitse interessesfeer te creëren tussen de Engelse en de Russische. Het symbool van deze samenwerking was de beroemde 'Berlijn-Baghdad-spoorlijn'.

Op politiek terrein was Duitsland na Bismarck bereid Iran assistentie te verlenen. In 1905 waren twee Turkse regimenten de Iraanse grens overgestoken en hadden een paar vierkante kilometers ten oosten van het Urumiye-meer bezet. De Iraniërs vroegen Duitsland, verwijzend naar artikel achttien van het verdrag uit 1873, om Duitse bemiddeling. Duitsland was bereid deze rol op zich te nemen, aangezien het ook goede relaties met het Turkse Rijk onderhield. Deze interventie resulteerde in de terugtrekking van de Turkse troepen uit Iraans grondgebied.³⁹

Op economisch gebied besloot de Hamburg-Amerika lijn om ook een lijn naar de Perzische Golf te starten. De Iraanse regering zag deze beslissing als een teken van een actievere politiek van Duitse zijde in de regio en bood Duitsland een

³⁷ Zie voor de oorzaken die tot Bismarcks ontslag leidden, Golo Mann, *The History of Germany Since 1789*, 1989, 406-10.

³⁸ *Ibidem*, 431-33.

³⁹ Gehrke, 1975, 109.

bankconcessie aan (in overeenstemming met het standaardbeleid van Iran om Duitsland als een derde macht in Iraanse aangelegenheden te betrekken). Duitsland besloot in het licht van de *Neue Kurs* het aanbod te bestuderen. De uitkomst van deze studie was om twee redenen negatief. Ten eerste waren de belangrijkste Iraanse concessies al aan Rusland en Groot-Brittannië vergeven. Voor Duitsland bleef er niets substantieels over. Ten tweede heerste in Iran in verband met de constitutionele revolutie (1906-1912) veel onrust, waardoor buitenlandse investeringen als risicovol werden ervaren en dus weinig aantrekkelijk.

Desalniettemin zorgde de intensivering van Duitse activiteiten in Iran ervoor dat Rusland en Groot-Brittannië toenadering tot elkaar zochten. De Russische krant, *St. Petersburger Herald*, schreef in dit verband:

Russia and Britain are old rivals in Asia and therefore we know what we have to expect from each other, for what each is striving. In spite of the complete antipathy of the objectives of Britain and Russia in Persia, it is naturally better for both powers [...] to adjust matters between themselves without a third. Why should we not try common action? The time has finally come for both states to free themselves from the system of mutual provocations and consider the situation without calling up fantasies [...] Asia is big enough for both.⁴⁰

De relatief actieve Duitse Iranpolitiek onder Wilhem II had ook paradoxale gevolgen voor Iran dat in Duitsland de rol van een derde macht zag. Engeland en Rusland sloten in 1907 een verdrag waarin ze Iran in twee invloedssferen verdeelden: een Russische sfeer in het noorden en een Britse in het zuiden.⁴¹

⁴⁰ *St. Peterburger Herald*, 121, 14-05-1900, geciteerd uit B.G. Martin, *German-Persian Diplomatic Relations 1873-1912*, 1959, 79.

⁴¹ Hoewel het niet is bewezen, is het ook aannemelijk dat Rusland en Groot-Brittannië niet *alleen* vanwege de actieve Duitse politiek in de regio maar ook vanwege de eigen zwaktes hebben besloten om het verdrag van 1907 te tekenen. Engeland had begin twintigste eeuw met politiek prestigeverlies te maken in verband met de *Boer War* en Rusland had voor het eerst in 1905 een oorlog van een Aziatisch land (Japan) verloren en had bovendien in 1905 met revolutie in eigen land te maken. Ook is het belangrijk om in gedachte te houden dat de overgangperiode in de Duitse buitenlandse politiek samenviel met een periode waarin aardolie een belangrijkere rol begon te spelen. Het gevolg was dat Engeland en Rusland (maar vooral Engeland) een gevaar zagen in de geopolitieke machtsuitbreiding van Duitsland in het Ottomaanse Rijk, vooral in het zuiden ervan, het huidige Irak. Voor een goede analyse van de politieke en economische penetratie van Engeland en Rusland in Iran aan het eind van de negentiende, begin twintigste eeuw, zie: Firuz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914: A Study in Imperialism*, 1969.